

אריה ארזי-מנחה סדנאות לניהול ומנהיגות, ומרצה על נושאי המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
arye.arzi@gmail.com, 054-6603336 <https://www.aryearzi.com>

פרשת במדבר

כי לי כל בכור

בכור

בלשון התנ"ך הבכור הוא הוולד הראשון שנולד בין לאדם ובין לבהמה וזה נכו גם לנולד ראשון לאב וגם לנולד ראשון לאם. אבל הביטוי "פטר רחס" הוא רק לבכור ראשון לאימו. פטר רחס הוא שפותח את רחמה של האם בלידה הראשונה שלה. לבכורות הזכרים בעולם העתיק היה מעמד מועדף ומיוחד והם היו שניים בחשיבותם מייד לאחר אבי המשפחה.

קדושת הבכורות

במהלך אירועי יציאת בני ישראל ממצרים ציווה הקב"ה את ישראל במצוות הקשורות בזכירתה. הראשונה במצוות אלה היא מצוות קידוש הבכורות: "קִדְּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא" (שמות יג, ב). ציווי זה שב ומתבאר בפרשתנו: "כי לי כל בכור ביום הכתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בְּיִשְׂרָאֵל מֵאֲדָם עַד בְּהֵמָה לִי יְהִי אֲנִי ה'" (ג, יג). היינו, כאשר הציל הקב"ה את בכורי ישראל ממוות, בזמן מכת הבכורות בליל יציאת מצרים, הפכו הם להיות רכוש של הקב"ה והוקדשו לו, כלשונו של רש"י בספר שמות: "לעצמי קניתים על ידי שהכיתי בכורי מצרים". בגלל קניין אלוקי זה יש לפדות בכסף, כביכול מה' עצמו, כל בכור מבני ישראל.

נראה כי מלכתחילה היו שתי משמעויות להקדשת בכורות ישראל:

א. הבכורות הם קודש. הם נחשבים **כרכוש גבוה** ולכן יש צורך לפדות אותם בכסף מידי הקב"ה. את הכסף הזה מקבלים הכוהנים שמייצגים את הקב"ה כלפי העם בעניין זה וגם בעניינים אחרים כמו אכילת הקורבנות. לאחר הפדיון הבכורות מותרים לעסוק גם בענייני חולין.

ב. בכורות ישראל היו מלכתחילה מיועדים **לשרת במקדש**. אומנם הדבר לא נאמר בפירוש בתורה, אבל אפשר ללמוד זאת מציווי ה' למשה בפרשתנו, כאשר התורה מקבילה בין הלויים לבכורות:

וְאֲנִי הִנֵּה לְקַחְתִּי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רֶחֶם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם. כִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיוֹם הַפְּתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִקְדַּשְׁתִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאֲדָם עַד בְּהֵמָה לִי יְהִי אֲנִי ה' (ג, יב-יג).

כאן התורה אומרת כי הלוויים יחליפו את הבכורות שקדמו להם בהקדשתם לעבודת האל. ואכן, בהמשך ספר במדבר, כשהתורה עוסקת בטהורת הלוויים לקראת הקדשתם, התורה מוסיפה:

כִּי נִתְּנִים נִתְּנִים הִמָּה לִי מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת פְּטֻרַת כָּל רֶחֶם בְּכוֹר כָּל מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְקַחְתִּי אֹתָם לִי. כִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶדְם וּבְבִהֶמָּה בְּיוֹם הַפֶּתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הַקְּדַשְׁתִּי אֹתָם לִי. וְאָקַח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל (ח טז-יח).

מבאר רש"י:

שלי היו הבכורות בקו הדין, שהגנתי עליהם בין בכורי מצרים ולקחתי אותם לי עד שטעו בעגל, ועכשיו ואקח את הלוויים.

עבודה בבכורות או בלוויים

כדבריו של רש"י מצאנו בגמרא: "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה [הייתה] בבכורות, ומשהוקם המשכן נאסרו הבמות והעבודה בכוהנים"¹,

ועולה שאלה, האם ייתכן שהתורה ראתה את הבכורות לפני חטא העגל ככוהנים ממש? התשובה לשאלה זו שנויה במחלוקת בגמרא, כאשר החכמים חולקים מי היו הכוהנים שצוו להתקדש בציווי לקראת מעמד הר סיני:

וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנֶּגְשִׁים אֶל ה' יִתְקַדְּשׁוּ (שמות יט, כב) – ר' יהושע בן קרחה אומר: זו פרישות בכורות, רבי אומר: זו פרישות נדב ואביהוא.²

רבי יהושע בן קרחה סבור שהכוהנים המצווים הם הבכורות, ולולא חטא העגל היו הבכורות מבצעים את כל עבודת הקרבנות לאחר מכן. לעומת זאת רבי סבר שמלכתחילה הכהונה ועבודת הקרבנות הייתה שייכת לאהרון ולבניו, ותפקיד הבכורות היו לסייע לכוהנים בעבודות שונות במשכן אך לא בעיקר העבודה של הקרבת הקורבנות.³

לפי שתי הדעות נמצאנו למדים, שהכוונה המקורית של הקב"ה הייתה שבכל משפחה יהיה נציג אחד, הוא הבכור, אשר יהיה קשור בצורה כזו או אחרת לעבודת המשכן. לפיכך, לולא שגרם החטא היינו זוכים לכך, והייתה הקדושה שוכנת בכל חלקי עם ישראל והייתה בכך מעלה רוחנית גדולה ביותר. כך כותב הרש"ר הירש:

הבכור של כל משפחה מייצג את העניין האלוקי. הווה אומר: הוא אחראי לקיום רצון ה' בקרב חוג משפחתו בו תלוי איפה הצד המשותף המאחד את כל צבאות ה'... אולם ביום המר והנמחר של חטא העגל לא הוכיחו הבכורים את עצמם כחלוצי מלחמה וכשומרים לתורה. מה שהתבקש מהם נעשה בידי הלוויים ובמקום הבכורים נאספו בני לוי להילחם לה'.

התוכנית האלוקית הזו השתבשה כאשר כשלו בני ישראל, והבכורות בתוכם, בחטא העגל. זאת למעט בני לוי, כפי שהעיד הכתוב: "וַיַּעֲמֹד מֹשֶׁה בְּשַׁעַר הַמִּטְחָנָה וַיֹּאמֶר מִי לָהּ אֵלֶי וַיֵּאֲסֹפוּ אֵלָיו כָּל בְּנֵי לְוִי" (שמות לב, כו). מדייק

¹ זבחים קיב ע"ב.

² זבחים קטו ע"ב.

³ כך פירש הרמב"ן בפירושו לבמדבר ג, יד.

רש"י על פי הגמרא מהמילה "כלי": "כל בני לוי – מכאן שכל השבט כשר". מכל האמור לעיל עולה, שמליל יציאת מצרים הבכורות הוקדשו על ידי הקב"ה לשרת בקודש ולדעת רבי אף להקריב קורבנות. אולם בפועל הם שרתו תקופה לא ארוכה של מספר חודשים עד לחטא העגל, ומשכשלו בעגל מאס בם הקב"ה וציווה על החלפתם בלויים.⁴

פדיון הבכורות

כמו לאורך הדורות, כך גם בימינו, לאחר שירדו הבכורות ממעלתם, עדיין אנו מצווים על פדיון הבכורות. מה הסיבה לכך? כדי להבין זאת נעיין בדברי מדרש ספרי שמתייחס בין השאר לפסוק מפרשתנו: "כִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיָוֵם הַפִּתִּי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִקְדַּשְׁתִּי לִּי כָּל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל":

שבכל מקום שנאמר "לי" קיים לעולם ולעולמי עולמים. בכוהנים הוא אומר "וכהנו לי", בלויים הוא אומר "והיו לי הלויים", בישראל הוא אומר "כי לי בני ישראל עבדים", בבכורות הוא אומר "כי לי כל בכור בבני ישראל" ... הא בכל מקום שנאמר "לי" קיים לעולם ולעולמי עולמים.⁵

אם כן, כיוון שנאמר בפסוק "לי", האמור הוא דבר שקיים לעולם, ולכן קדושת הבכור נצחית ויש לפדותם.⁶ אולם האם ניתן למצא גם נימוקים הגיוניים להלכה זו? דברי הכלי יקר יפים לשאלה זו, כאשר הוא מדבר את הקב"ה: "בעבור חוב ישן שיש לי עליהם שהצלתים מן המוות לבכור כבכור יש חוב לקב"ה משום אותה הצלת בכורות שארעה במצריים. לכן לבכור יש מיוחדות שאינה קיימת בכל הבנים האחרים.

בקשר לשאלתנו מסביר בעל ספר החינוך בנוסף לעניין הצלת הבכורות:

משרשי מצוה זו [של פדיון בכור]: שרצה השם יתברך לזכותנו לעשות מצוה בראשית פרינו, למען דעת כי הכול שלו, ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לנו השם יתברך בחסדיו. ויבין זה בראותו, כי אחר שיגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחים בעולמו והגיע לזמן שעשה פרי, וחביב עליו ראשית פריו כבבת עינו, מיד נותנו להקב"ה ומתרוקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו.⁷

טעמו כאן הוא חינוכי ואינו קשור כלל להעברת תפקידי הקדושה מהבכורות. דומה השקפת הרש"ר הירש, שמחיל אותה על המשפחה:

עם העברת העבודה מן הבכורים ללויים לא פסקה קדושת הבכורה אלא הבכורים עדיין קדושים לה' ... העברה זו רק ביטלה את מעמדם כנציגי הכלל במקדש, אך לא נתקפח מעמדם בקרב המשפחות, ועדיין הם מבטאים שהמשפחה קנויה לה'.

⁴ השאלה מה היה מעמד הבכורות בתקופות קדומות שלפני יציאת מצרים חורגת מהיקפו של מאמר זה, ומומלץ לעיין במאמר עבודת הבכורות בבית המקדש (ניסן תשע"ח) באתר <https://www.otzar.org.il>. המאמר נכתב על ידי מערכת האתר

⁵ ספרי בהעלותך יא, טז.

⁶ כך גם מבארים המלבי"ם ומשך חכמה

⁷ מצווה יח וכן מצווה שצב.

דבר אינו מובטח

אפשר לראות את מגמת התורה בעניין קדושת הבכורות כהמשך של קו שבולט לכל אורכו של ספר בראשית. מלכתחילה התורה מכירה במעמד של בכורה ביולוגית, אולם מעמד זה ברובו הגדול הוא בבחינת יכולת גנוזה התלויה בהתנהגות. קין, ישמעאל, עשו, וראובן, כל אלה בכורות שבהתנהגותם איבדו את מעלתם, וכך גם בכורי בני ישראל. בקשר לכך יש לקרוא בתנ"ך את הביקורת הקשה של הנביאים על מעמד הכהונה ויתר שכבות ההנהגה, כדברי הנביא ירמיהו: "הַכֹּהֲנִים לֹא אָמְרוּ אֵיךָ ה' וְתַפְשֵׁי הַתּוֹרָה לֹא יְדַעוּנִי וְהָרַעִים פָּשְׁעוּ בִי וְהַנְּבִיאִים נָבְאוּ בַפֶּעַל וְאַחֲרַי לֹא יוֹעִלוּ הֶלְכוּ" (ירמיהו ב, ח). הקב"ה נותן לנו את הפוטנציאל. שום דבר אינו מובטח ללא תנאי וזה הלקח החינוכי לנו ולכל דור ודור, ויהי רצון שנזכה להבין זאת ולהיות ראויים.